

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA	XI	
I. PODSTAWY PSYCHOLOGII ROZWOJU CZŁOWIEKA	1	
<i>redakcja Janusz Trempała</i>		
1. KSZTAŁTOWANIE SIĘ NAUKOWEJ PSYCHOLOGII ROZWOJU CZŁOWIEKA	3	
<i>Maria Kielar-Turska</i>		
1.1. Poglądy na dziecko i dzieciństwo	3	
1.1.1. Obraz dzieciństwa w okresie średniowiecza	4	
1.1.2. Obraz dzieciństwa w okresie Oświecenia i Romantyzmu	5	
1.1.3. Obraz dzieciństwa w XIX wieku	6	
1.1.4. Obraz dzieciństwa w XX wieku	6	
1.1.5. Obraz dzieciństwa na początku XXI wieku	7	
1.2. Prekursorzy badań nad rozwojem	8	
1.2.1. Początki naukowych badań w XIX wieku	8	
1.2.2. Prace okresu międzywojennego	12	
1.2.3. Początki koncepcji rozwoju człowieka w ciągu życia	16	
1.2.4. Prekursorzy badań nad rozwojem w Polsce	18	
1.3. Krótka historia podstawowych dylematów w rozważaniach nad rozwojem	22	
1.4. Przedmiot, zadania i działy współczesnej psychologii rozwojowej	23	
1.5. Podsumowanie	26	
2. NATURA ROZWOJU PSYCHICZNEGO	28	
<i>Janusz Trempała</i>		
2.1. Pojmowanie rozwoju	28	
2.1.1. Pojęcie rozwoju	28	
2.1.2. Cechy zmian rozwojowych	31	
2.2. Rodzaje zmian rozwojowych	36	
2.2.1. Zmiany ontogenetyczne	36	
2.2.2. Czas i zakres występowania zmian	37	
2.2.3. Klasyfikacja uogólniająca	38	
2.3. Mikro- i makroskopowe modele przebiegu zmian rozwojowych	38	
2.3.1. Mikro- i makrorozwój	38	
2.3.2. Poziom makroskopowy	39	
2.3.3. Poziom mikroskopowy	40	
2.4. W kierunku ogólnego modelu przebiegu zmian rozwojowych	42	
2.4.1. Indywidualny charakter zmian rozwojowych	43	
2.4.2. Relacyjność zmian rozwojowych	45	
2.5. Podsumowanie	48	
3. MECHANIZM ZMIANY ROZWOJOWEJ	50	
<i>Janusz Trempała</i>		
3.1. Natura a kultura	50	
3.1.1. Dziedziczenie i dojrzewanie	50	
3.1.2. Środowisko i nabywanie doświadczeń	53	
3.2. Geny a środowisko	58	
3.2.1. Odziedziczalność cech zachowania	58	
3.2.2. Geny a środowisko w ciągu życia ludzkiego	60	
3.2.3. Współdziałanie genów i środowiska w ciągu życia	61	
3.3. W kierunku ogólnego modelu wyjaśniania zmian rozwojowych	63	
3.3.1. Rozwój jako funkcja ogólnej sytuacji	63	
3.3.2. Rozwój jako funkcjonowanie w procesie zmian o charakterze adaptacyjnym	64	
3.3.3. Neorealizm w poszukiwaniu ogólnego modelu rozwoju	68	
3.4. Podsumowanie	69	

4. TEORIE ROZWOJU PSYCHICZNEGO 71*Hanna Liberska*

- 4.1. Klasyfikacje teorii rozwoju psychicznego 71
- 4.2. Wybrane teorie i koncepcje rozwoju człowieka 72
  - 4.2.1. Teorie psychoanalityczne 72
  - 4.2.2. Teorie behawiorystyczne i uczenia się 80
  - 4.2.3. Teorie poznawcze 85
  - 4.2.4. Teorie etologiczne 95
  - 4.2.5. Podejście humanistyczne 102
  - 4.2.6. Podejście socjologiczne 104
  - 4.2.7. Podejście ekologiczne 105
  - 4.2.8. Podejście kontekstualno-dialektyczne 107
- 4.3. Koncepcje rozwoju człowieka w polskiej literaturze psychologicznej 113
  - 4.3.1. Koncepcja strukturacji i restrukturacji doświadczenia Tyszkowej 113
  - 4.3.2. Koncepcja rozwoju aktywności Przetacznik-Gierowskiej 115
  - 4.3.3. Koncepcja rozwoju w cyklu życia indywidualnego Niemczyńskiego 117
  - 4.3.4. Temporalny model rozwoju Trempały 119
  - 4.3.5. Funkcjonalna koncepcja rozwoju Porebskiej 120
  - 4.3.6. Biograficzna koncepcja rozwoju człowieka Pietrańskiego 121
  - 4.3.7. Koncepcja osobowości rozwojowej Obuchowskiego 123
- 4.4. Podsumowanie 125

5. BADANIE ROZWOJU PSYCHICZNEGO CZŁOWIEKA 127*Janusz Trempała i Marian Olejnik*

- 5.1. Podejścia badawcze w psychologii rozwojowej 127
  - 5.1.1. Podejście skoncentrowane na zmiennych vs. na osobie 127
  - 5.1.2. Podejście statyczne vs. dynamiczne 129
  - 5.1.3. Paradygmat ilościowy vs. jakościowy 132
- 5.2. Plany badań rozwojowych 133
  - 5.2.1. Ogólny Model Rozwoju Schaie'go 133
  - 5.2.2. Strategie tradycyjne 134
  - 5.2.3. Strategie sekwencyjne 136
- 5.3. Analiza danych o rozwoju: analiza różnic, analiza korelacji, dopasowanie modeli 137
- 5.4. Problemy etyczne w badaniach nad rozwojem psychicznym 140
- 5.5. Podsumowanie 142

II. ROZWÓJ PSYCHICZNY CZŁOWIEKA W POSZCZEGÓLNYCH OKRESACH ŻYCIA 145*redakcja Maria Kielar-Turska***6. OKRES PRENATALNY 147***Dorota Kornas-Biela*

- 6.1. Embrionalny okres życia 147
  - 6.1.1. Biologiczne warunki poczęcia 147
  - 6.1.2. Embrionalny rozwój człowieka 149

- 6.2. Płodowy okres życia 153
  - 6.2.1. Rozwój fizyczny 153
  - 6.2.2. Rozwój motoryczny 157
  - 6.2.3. Rozwój zmysłów 159
  - 6.2.4. Dojrzewanie układu nerwowego 163
  - 6.2.5. Komunikacja prenatalna 166
  - 6.2.6. Wykrywanie nieprawidłowości w rozwoju dziecka 169
- 6.3. Narodziny jako etap rozwojowy 169
- 6.4. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie prenatalnym 170

7. WCZESNE DZIECIŃSTWO 172*Marta Białecka-Pikul*

- 7.1. Wiek niemowlęcy. Pierwszy rok życia 172
  - 7.1.1. Noworodek 172
  - 7.1.2. Rozwój psychomotoryczny niemowlęcia 174
  - 7.1.3. Rozwój społeczny niemowlęcia: poznanie społeczne, komunikacja, przywiązanie 183
  - 7.1.4. Rozwój emocjonalny, temperament i samoświadomość niemowląt 187
- 7.2. Wiek poniemowlęcy. Drugi i trzeci rok życia 189
  - 7.2.1. Rozwój fizyczny i motoryczny 189
  - 7.2.2. Rozwój poznawczy 190
  - 7.2.3. Rozwój komunikacji i języka 192
  - 7.2.4. Rozwój społeczny i emocjonalny 194
  - 7.2.5. Rozwój pojęcia Ja, temperament i aktywność 196
- 7.3. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie wczesnego dzieciństwa 200

8. ŚREDNIE DZIECIŃSTWO – WIEK PRZEDSZKOLNY 202*Maria Kielar-Turska*

- 8.1. Rozwój fizyczny i motoryczny 202
- 8.2. Rozwój poznawczy 204
  - 8.2.1. Sprawności percepcyjne 204
  - 8.2.2. Funkcje zarządzające 205
  - 8.2.3. Pamięć 206
  - 8.2.4. Myślenie 208
  - 8.2.5. Reprezentacja poznawcza 212
- 8.3. Sprawności językowe i komunikacyjne 215
- 8.4. Rozwój emocjonalny 219
- 8.5. Rozwój społeczny 221
- 8.6. Dziecięca moralność 223
- 8.7. Osobowość dziecka 224
- 8.8. Formy aktywności 226
- 8.9. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie średniego dzieciństwa 229

9. PÓŹNE DZIECIŃSTWO – MŁODSZY WIEK SZKOLNY 234*Anna Kołodziejczyk*

- 9.1. Rozwój fizyczny i motoryczny 235
  - 9.1.1. Rozwój fizyczny 235
  - 9.1.2. Sprawność motoryczna 235

- 9.2. Rozwój poznawczy 235
  - 9.2.1. Rozwój myślenia logicznego 235
  - 9.2.2. Zmiany rozwojowe w przetwarzaniu informacji 236
  - 9.2.3. Obraz świata 240
- 9.3. Sprawności językowe i komunikacyjne 242
  - 9.3.1. Świadomość językowa i rozumienie wypowiedzi 242
  - 9.3.2. Sprawności komunikacyjne 242
  - 9.3.3. Język pisany 243
- 9.4. Rozwój społeczny i emocjonalny 245
  - 9.4.1. Rozwój percepcji społecznej 245
  - 9.4.2. Rozwój relacji z innymi 245
  - 9.4.3. Rozwój rozumienia i wyrażania emocji 247
- 9.5. Rozwój moralny 249
- 9.6. Osobowość 251
- 9.7. Formy aktywności 253
- 9.8. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie późnego dzieciństwa 254

10. DORASTANIE 259

Anna Oleszkowicz i Alicja Senejko

- 10.1. Rozwój biologiczny 259
  - 10.1.1. Rozwój fizyczny i motoryczny, czyli osiągnięcie wyglądu człowieka dorosłego 259
  - 10.1.2. Rozwój seksualny – ku zachowaniom intymnym 261
- 10.2. Rozwój poznawczy 263
  - 10.2.1. Przejście w myśleniu od prymatu rzeczywistości do prymatu możliwości 263
  - 10.2.2. Rozwój świadomości: od świadomości praktycznej do autorefleksji 264
  - 10.2.3. Rozwój poznawczy a myślenie relatywistyczne w okresie dorastania 264
  - 10.2.4. Rozwój poznawczy w okresie dorastania z perspektywy teorii przetwarzania informacji 265
  - 10.2.5. Pamięć w okresie dorastania 266
- 10.3. Rozwój emocjonalny 266
  - 10.3.1. Od chwiejności do stabilizacji uczuciowej 266
  - 10.3.2. Rozwój ku wyższej uczuciowości 268
- 10.4. Rozwój osobowości 269
  - 10.4.1. Przejście od niespójnego i niestabilnego Ja do Ja zintegrowanego 269
  - 10.4.2. Rodzaje sytuacji trudnych doświadczanych przez współczesnych dorastających 270
  - 10.4.3. Tożsamość indywidualna jako najistotniejszy czynnik integrujący osobowość dorastających 271
  - 10.4.4. Rozwój tożsamości 273
- 10.5. Rozwój moralny 274
  - 10.5.1. Przejście od heteronomii do autonomii moralnej 274

- 10.5.2. Rozwój moralny adolescentów a motywacja zaangażowana w zachowanie etyczne 275
- 10.5.3. Płeć oraz kulturowe uwarunkowania rozwoju moralnego dorastających 277
- 10.6. Rozwój społeczny 277
  - 10.6.1. Zmiany w relacjach z rodzicami i rówieśnikami 277
  - 10.6.2. Odnajdywanie swojego miejsca w społeczeństwie 279
- 10.7. Zachowanie młodzieży – przegląd wybranych zagadnień 280
  - 10.7.1. Zachowania pozytywne 280
  - 10.7.2. Zachowania negatywne 281
- 10.8. Podstawowe formy aktywności 283
- 10.9. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie dorastania 283

11. WCZESNA DOROSŁOŚĆ 287

Ewa Gurba

- 11.1. Wkraczanie w dorosłość 287
- 11.2. Pojęcie „dorosłości” w rozumieniu młodzieży i badaczy 289
- 11.3. Rozwój fizyczny 292
- 11.4. Rozwój emocjonalny i społeczny 293
  - 11.4.1. Rozwój emocjonalny 293
  - 11.4.2. Związki intymne 294
  - 11.4.3. Małżeństwo i rodzina 295
  - 11.4.4. Aktywność zawodowa 297
- 11.5. Rozwój poznawczy 298
  - 11.5.1. Perspektywa psychometryczna 298
  - 11.5.2. Perspektywa genetyczno-epistemologiczna 299
- 11.6. Rozwój moralny 303
- 11.7. Osobowość młodego dorosłego, czyli o dojrzałości psychicznej 305
  - 11.7.1. Zmiany w strukturze Ja 305
  - 11.7.2. Zmiana i ciągłość w obrębie cech osobowości 306
  - 11.7.3. Rozwój tożsamości 308
- 11.8. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie wczesnej dorosłości 309

12. ŚREDNIA DOROSŁOŚĆ 312

Marian Olejnik

- 12.1. Rozwój fizyczny 312
  - 12.1.1. Funkcje czuciowe 312
  - 12.1.2. Funkcje psychomotoryczne 313
  - 12.1.3. Ogólny stan zdrowia 313
- 12.2. Rozwój poznawczy 314
  - 12.2.1. Inteligencja psychometryczna 314
  - 12.2.2. Prywatne teorie inteligencji 315
  - 12.2.3. Myślenie postformalne 316
  - 12.2.4. Wiedza „ekspertywna” 316
- 12.3. Rozwój emocjonalny i społeczny 317
  - 12.3.1. Kryzys wieku średniego 317

- 12.3.2. Rozwój uczestnictwa w pracy zawodowej 318
- 12.3.3. Aktywność społeczna w rodzinie 319
- 12.4. Rozwój osobowości 320
  - 12.4.1. Modele stabilności 320
  - 12.4.2. Modele wzrostu 322
- 12.5. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie średniej dorosłości 323

13. PÓŻNA DOROSŁOŚĆ 326

Maria Straś-Romanowska

- 13.1. Wkraczanie w okres późnej dorosłości 326
- 13.2. Biologiczny wymiar starzenia się 327
  - 13.2.1. Mechanizmy starzenia się 328
- 13.3. Społeczny wymiar starzenia się 330
  - 13.3.1. Style funkcjonowania ludzi starszych 331
  - 13.3.2. Role społeczne w późnej dorosłości 331
- 13.4. Starzenie się w wymiarze życia psychicznego 333
  - 13.4.1. Zmiany dotyczące funkcji poznawczych 333
  - 13.4.2. Starzenie się w wymiarze osobowości 337
  - 13.4.3. Mądrość człowieka starego 342
- 13.5. Jakość życia w późnej dorosłości 344
- 13.6. Kres życia – umieranie 345
- 13.7. Podsumowanie. Charakterystyka zmian rozwojowych w okresie późnej dorosłości 347

III. STOSOWANA PSYCHOLOGIA ROZWOJOWA: WYBRANE ZAGADNIENIA 351

redakcja Adam Niemczyński i Maria Czerwińska-Jasiewicz

Wiedza o rozwoju człowieka w sferze edukacji 352

14. PRAWIDŁOWOŚCI ROZWOJU SFERY METAPOZNAWCZEJ W TEORII I PRAKTYCE NAUCZANIA 353

Maria Ledzińska i Ewa Czerniawska

- 14.1. Zmiany w świecie, zmiany w nauczaniu 353
- 14.2. Psychologia poznawcza jako kontekst analiz 354
- 14.3. Uczenie się w ujęciu poznawczym 355
- 14.4. Metapoznanie 356
  - 14.4.1. Istota, struktura, rozwój 356
  - 14.4.2. Związki metapoznania ze sferą poznawczą 357
  - 14.4.3. Kontrola jako istotne ogniwo metapoznania 358
- 14.5. Metapoznanie w praktyce nauczania 359
  - 14.5.1. Zasady nauczania z perspektywy poznawczej 359
  - 14.5.2. Etapy nauczania 361
- 14.6. Podsumowanie 363

15. PRAKTYCZNE IMPLIKACJE WIEDZY O ROZWOJU SPOŁECZNO-MORALNYM 364

Adam Niemczyński

- 15.1. Użyteczność wiedzy o rozwoju społeczno-moralnym 364

- 15.2. Wiedza wynikająca z badań nad rozwojem społeczno-moralnym 365
  - 15.2.1. Natywizm i charakter moralny 365
  - 15.2.2. Empiryzm i moralny hedonizm 367
- 15.3. Psychologia poznawczo-rozwojowa i jej intencjonalizm moralny 368
- 15.4. Strategia stosowania wiedzy o rozwoju społeczno-moralnym 373
- 15.5. Podsumowanie 376

16. ZARZĄDZANIE EDUKACJĄ WSPIERAJĄCĄ ROZWÓJ INDYWIDUALNY UCZNIÓW 379

Jan Łuczyński

- 16.1. Obszary edukacyjnego wspierania rozwoju 379
  - 16.1.1. Nabywanie wiedzy 380
  - 16.1.2. Orientacja w świecie wartości 381
  - 16.1.3. Rozwijanie umiejętności interpersonalnych 383
  - 16.1.4. Rozwijanie umiejętności funkcjonowania w świecie społecznym 387
  - 16.1.5. Rozwijanie zdolności samopoznania i kierowania własnym rozwojem 388
- 16.2. Zarządzanie edukacyjne 390
- 16.3. Podsumowanie 391

Wiedza o rozwoju człowieka w sferze opieki psychologicznej 393

17. PRAKTYCZNA WIEDZA O ROZWOJU ŻYCIA RODZINNEGO 395

Ludwika Wojciechowska

- 17.1. Rodzina: definicje i właściwości 395
- 17.2. Teorie rozwoju rodziny 396
- 17.3. Przemiany w życiu rodziny na tle rozwoju jej członków 402
- 17.4. Natura zmian w rodzinie w ciągu życia 405
- 17.5. Podsumowanie 405

18. WSPIERANIE MŁODZIEŻY W ZAKRESIE SAMOPOZNAANIA, PLANOWANIA WŁASNEGO ŻYCIA ORAZ PODEJMOWANIA DECYZJI DOTYCZĄCYCH WŁASNEJ PRZYSZŁOŚCI 407

Maria Czerwińska-Jasiewicz

- 18.1. Samopoznanie i samookreślenie jako główne zadania rozwojowe okresu dorastania 407
  - 18.1.1. Samopoznanie w procesie kształtowania się tożsamości młodzieży 407
  - 18.1.2. „Wrastanie” w społeczeństwo dorosłych a określanie siebie i swojej przyszłości przez młodzież 408
  - 18.1.3. Rozwój orientacji przyszłościowej młodzieży a samopoznanie 408
  - 18.1.4. Tworzenie koncepcji dotyczącej własnego życia oraz jego projektu 410

18.2. Planowanie własnej przyszłości przez młodzież w okresie dorastania 411	20.2.4. Zaniedbania i inne formy patologii środowiska 436
18.2.1. Style życia preferowane przez młodzież 411	20.2.5. Trauma psychiczna 436
18.2.2. Cele i plany życiowe młodzieży 412	20.2.6. Zaburzenia intrapsychiczne 436
18.3. Decyzje młodzieży dotyczące własnej przyszłości 412	20.2.7. Procesy inwolucyjne 436
18.3.1. Główne rodzaje decyzji życiowych młodzieży 412	20.2.8. Proces patologizacji rozwoju prowadzący do niepełnosprawności intelektualnej 436
18.3.2. Decyzje życiowe w kontekście teorii decyzji 413	20.3. Ogólne zasady wspomaganie rozwoju osób z niepełnosprawnością intelektualną 437
18.4. Przygotowanie młodzieży do planowania własnego życia i podejmowania decyzji dotyczących własnej przyszłości 414	20.3.1. Wspomaganie biofizyczne 437
18.4.1. Podstawy teoretyczne oddziaływań 414	20.3.2. Wspomaganie środowiskowe 437
18.4.2. Oddziaływania dotyczące planowania własnego życia i podejmowania decyzji dotyczących własnej przyszłości przez młodzież 415	20.3.3. Wspomaganie pedagogiczne 438
18.5. Podsumowanie 416	20.3.4. Wspomaganie psychologiczne 438
	20.3.5. Wspomaganie ogólnospołeczne 439
19. WSPOMAGANIE FUNKCJONOWANIA LUDZI STARZEJĄCYCH SIĘ 419	20.4. Wybrane problemy i potrzeby osób niepełnosprawnych intelektualnie w różnych fazach życia 439
<i>Ludmiła Zajęc-Lamparska</i>	20.4.1. Okres przed narodzeniem 439
19.1. Możliwości pomyślnego starzenia się 419	20.4.2. Narodziny 440
19.2. Wspomaganie funkcjonowania poznawczego osób starzejących się 421	20.4.3. Dzieciństwo 440
19.2.1. Selektywna optymalizacja procesów poznawczych 421	20.4.4. Okres szkolny 441
19.2.2. Kompensacja w obszarze procesów poznawczych 424	20.4.5. W kierunku dorosłości 442
19.2.3. Mądrość jako nowe jakościowo zjawisko w funkcjonowaniu poznawczym osób starzejących się 425	20.5. Podsumowanie 444
19.3. Wspomaganie funkcjonowania osób starzejących się na poziomie osobowościowym – samoocena i tożsamość 426	21. WSPOMAGANIE OSÓB Z ZABURZENIAMI NALEŻĄCYMI DO AUTYSTYCZNEGO SPEKTRUM W PERSPEKTYWIE PSYCHOPATOLOGII ROZWOJOWEJ 446
19.3.1. Selektywna optymalizacja i kompensacja w zakresie samooceny 426	<i>Ewa Pisula</i>
19.3.2. Nowe jakościowo zjawiska w obszarze tożsamości 428	21.1. Charakterystyka osób z zaburzeniami należącymi do autystycznego spektrum 446
19.4. Podsumowanie 430	21.2. Wspomaganie rozwoju dzieci z autyzmem 448
Zastosowania kliniczne wiedzy o rozwoju człowieka 432	21.2.1. Wczesne wykrywanie i wczesna interwencja 449
20. WSPOMAGANIE ROZWOJU OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ INTELEKTUALNĄ 433	21.2.2. Wspieranie rozwoju dziecka z autyzmem w wieku szkolnym 450
<i>Małgorzata Kościelska</i>	21.2.3. Trudności szkolne dzieci z autyzmem 451
20.1. Postacie niepełnosprawności intelektualnej 434	21.3. Wspomaganie rozwoju młodzieży i dorosłych 452
20.2. Geneza niepełnosprawności intelektualnej 434	21.3.1. Problemy związane z dorastaniem 452
20.2.1. Wady genetyczne 434	21.3.2. Problemy rozwoju osób z autyzmem od dzieciństwa do dorosłości 453
20.2.2. Uszkodzenia układu nerwowego 435	21.4. Podsumowanie 453
20.2.3. Choroby somatyczne i defekty percepcyjne w powstawaniu niepełnosprawności 435	SŁOWNIK SŁÓW KLUCZOWYCH 455
	LITERATURA CYTOWANA 461
	INDEKS NAZWISK 514
	INDEKS RZECZOWY 527
	WYKAZ ŹRÓDEŁ ILUSTRACJI 536
	O AUTORACH 537